

אובדן התמימות

השפעת ההתנתקות על הציונות הדתית

יאיר שלג

יוני 2015, תמוז תשע"ה

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

אובדן התמימות
השפעת ההתנתקות על הציונות הדתית

יאיר שלג

The Loss of Naïveté:

The Impact of the Withdrawal from Gaza on Religious Zionism

Yair Sheleg

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. המכון עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה המתהווה בישראל ולגבש את ערכיה. בהמשך לעבודת מחקר מעמיקה הוא מגיש המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של משטר דמוקרטי יציב, המותאם למבנה, לערכים ולנורמות של החברה הישראלית. המכון שואף לקדם בישראל שיח ציבורי בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות, לשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב, לספק מידע ולהציג מחקר משווה.

החוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הם אנשי אקדמיה, והם מובילים פרויקטים במגוון תחומים של החברה והמשטר בישראל. מחלקת ההוצאה לאור של המכון מפיקה, משווקת ומפיצה את פירות עבודתם.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ה

נדפס בישראל, 2015

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300867 ; פקס: 02-5300800, 1-800-20-2222

הדברים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

5	מבוא
9	א. היחס למדינה
12	ב. היחס לסמכויות
14	ג. היחס לאמונה הדתית
14	ד. היחס לשמאל
16	ה. היחס לערבים
17	סיכום

מבוא

"תכנית ההתנתקות" היא השם הרשמי שניתן למהלך הישראלי החד-צדדי של נסיגה מרצועת עזה ומאזורים בצפון השומרון. מהלך זה, שאנחנו מציינים היום עשור למימושו, כלל את פינויים והריסתם של 25 יישובים ישראליים: 21 ברצועת עזה ועוד ארבעה בצפון השומרון: חומש, שא-נור, גנים וכדים – שבכולם חיו כ-9,300 בני אדם.

מהלך הפינוי איים לקרוע מבפנים את החברה הישראלית. כמה ממנהיגי ההתנגדות לפינוי איימו בסירוב פקודה וב"הבערת הארץ" באופן כללי. כך למשל קרא יו"ר המועצה האזורית בנימין פנחס ולרשטיין (שנחשב בדרך כלל ממתוני מועצת יש"ע) "להפר את חוק ההתנתקות"¹ ואף ציין שהוא עצמו "מוכן למות" על מזבח עצירתה.² תומכי הפינוי, מנגד, התייחסו ברצינות לאיומים אלו, וכמה מהם קראו במפורש לתגובות חריפות נגד מתנגדי ההתנתקות, עד כדי התייחסות אליהם "כמו לאלטלנה".³ סכנה של מלחמת

* תודתי לרב יונה גודמן, לשעבר מזכ"ל בני עקיבא, על השיחה הארוכה שניהלנו טרם כתיבת המסמך ועל תרומתו לו. הוא גם שהציע את כותרתו. כמו כן תודתי לפרופ' ידידיה שטרן ולד"ר שוקי פרידמן על הערותיהם לטיוטה הראשונית של המסמך.

1 ניר חסון, "בגוש קטיף אומרים: המאבק הנחמד נגמר, נפעל מחוץ לחוק", הארץ, 21.2.2005.

2 נדב שרגאי, "מחלוקת ביש"ע סביב היוזמה לפתוח בשביתת רעב נגד הפינוי", הארץ, 2.2.2005.

3 הפרשן יואל מרקוס כתב כשנה לפני הפינוי: "מה שחסר בשעה זו הוא מטה פינוי בראשות אלוף מוכשר ומנוסה, שירכזו יחידות מאומנות היטב למשימה ייחודית זו, שיעדה לא רק לנצח על הפינוי, אלא להתמודד נגד כל פרובוקציה שנועדה לגרור את צה"ל למלחמת אזרחים – אפילו זה יהיה כרוך בשפך דם". יואל מרקוס, "גם אם זה כרוך בשפך דם", הארץ, 31.8.2004. ואילו חבר הכנסת דאז אבשלום וילן (מרצ) אמר בריאיון לארי שביט ("בדרך לאלטלנה 2", הארץ, 20.8.2004):

ב-1948 האויב היה הפולש המצרי, וכשהגיע הרגע הקריטי, כשטנק מצרי עמד בשערי נגבה, החבר אהרון שניידר קם ועצר אותו בבקבוק מולוטוב. [...] היום לאויב אין טנקים. הוא לא פולש זר. האויב הוא קבוצה פנימית

אזרחים ריחפה באוויר. אמנם בשל זהירות ואיפוק מצד כל הצדדים כל זה נמנע למרבה השמחה, אבל הצלקות ללא ספק נותרו: צלקות המאבק שקדם לפינאי, צלקות הפינאי והחורבן של היישובים עצמם וצלקות קשוי השיקום. מתוך כלל מגורי החברה הישראלית, אין ספק שההתנתקות הייתה טראומטית במיוחד לציונות הדתית. מאחר שהרוב המכריע של המפונים היו מבניה, ספג מגזר זה מכה משולשת – חורבן אישי לאלפי אנשים, המחוברים בקשרי משפחה וידידות עם רבבות נוספות של אנשים; חורבן של קהילות פורחות; והמכה המקיפה ביותר – חורבן אידאולוגי של אמונה בחזון ארץ ישראל השלמה והתיישבות בכל חלקי הארץ שבידינו. מכה זו פגעה ברבים מאוד שלא היו להם קשרים אישיים עם תושבי היישובים שפוננו. לכל אלו נוספה הרגשה קשה של בגידה, שכן מוביל המהלך, ראש הממשלה דאז אריאל שרון, נחשב עד זמן קצר קודם לכן לבעל ברית חשוב של הציונות הדתית ושל מפעל ההתיישבות בשטחי יש"ע בכלל.

קשוי השיקום שבהם נתקלו המפונים רק הוסיפו לתחושה הקשה ממילא, עד שבחוגי המחנה נשמעו קולות שטענו שמטרתה האמיתית של ההתנתקות לא הייתה מדינית או ביטחונית – שהרי המפונים ותומכיהם ממילא לא ראו יתרון מדיני וביטחוני בנסיגה, קל וחומר כשהיא מבוצעת באופן חד-צדדי וללא הסדר – אלא פגיעה בציונות הדתית וביומרתה להוכיל את החברה הישראלית. הרב יעקב מדן העלה את הטענה הזאת עוד בזמן ההתנתקות, כאשר אמר בריאיון לעיתון הארץ:

היה מי שחיפש את הציונות הדתית כדי לתקוע לה סכין בגב. היה מי שהחליט להחזיר את הציונות הדתית שלוש שנה לאחור – להחזירה לגודלה הטבעי, למקומה הקודם [...] אצל חלק מהאליטות החילוניות השבירה של הציונות

קנאית המנסה לערער את הדמוקרטיה הישראלית. אבל בסופו של דבר גם היום אין ברירה. צריך להעמיד מול הקבוצה הזו את המולוטוב [...] הסיטואציה היא סיטואציה אלטלנית. גורלה של הממלכתיות הישראלית מוטל על הכף.

הדתית היא המטרה. אצל אחרים השבירה אינה המטרה, אבל היא מחיר שמוכנים לשלם. מוכנים לשלם בקלות.⁴

כעבור קצת יותר משנה נתן נציג מובהק של האליטות החילוניות, העיתונאי דאז יאיר לפיד, אישור לחשד הזה כאשר כתב בטורו:

מדוע היה רחוף וחשוב כל כך למדינת ישראל להתפנות מעזה [...] אני רוצה להציע תיאוריה: זה לא היה למרות המתנחלים, אלא בגללם. זה מעולם לא היה קשור לפלסטינים, לדמוגרפיה, לשאיפה להסדר שלום, לתשישותו היחסית של צה"ל או לכל אחד מן ההסברים שניתנו לנו (ונסותרו שוב ושוב). המניע היה אחר לגמרי: הוא נעוץ בהפרת האיזון העדין שהיה בין החברה המתנחלית לבין החברה הישראלית [...] בעשרים השנים האחרונות עשו הדתיים-לאומיים שימוש נרחב בעם החילוני כדי להגשים שורה של מטרות פוליטיות, ובעיקר אמוניות [...] אלא שהישראלים לא אוהבים להיות חמורים, ולא חשוב מי רוכב עליהם: "עקרון המוטלת הנודע" הוא מציאות פוליטית פעילה מאוד בארץ [...] ככל שתדחף את המוטלת רחוק יותר, היא תחזור בעוצמה רבה יותר.⁵

בחודשים הראשונים שלאחר ההתנתקות נשמעו אפוא בחוגי הציונות הדתית קולות שקראו לשינוי דרמטי במערכת היחסים עם המדינה: היו שקראו לאימוץ גישה בדלנית, מעין חרדית, כלפי המדינה: לא עוד ראיית המדינה כערך; לא עוד חגיגת יום העצמאות ואמירת תפילת "הלל" ביום זה; לא עוד אמירת "תפילה לשלום המדינה" בשבתות ובחגים. היו שדיברו אפילו על השתמטות מחובת הגיוס לצה"ל, קל וחומר ליחידות התנדבותיות

4 יאיר שלג וארי שביט, "בסוף הקיץ אשב בכלא" (ריאיון עם הרב מדן), הארץ, 22.7.2005.

5 יאיר לפיד, "דברים שאי אפשר היה לומר בזמן ההתנתקות", ידיעות אחרונות, 13.10.2006.

מובחרות.⁶ והיו שקראו למדיניות הפוכה – של רצון דווקא להשתלט (באופן דמוקרטי, יש להדגיש; לא נשמעו קולות להפיכה אלימה) על הנהגת המדינה ולפעול להובלתה, לנוכח כישלון ההובלה החילונית אפילו בידי מנהיג "לאומי" כאריאל שרון.⁷

כעבור עשור, עם שוך הסערה, מסמך זה מבקש לבחון בקצרה את התהליכים שקרו בפועל – באילו אופנים אכן השפיעה ההתנתקות על הציונות הדתית. הבחינה תתייחס לחמישה תחומים עיקריים: היחס למדינה, היחס לאמונה הדתית, היחס למוקדי סמכות בתוך המגזר הדתי (רבנים, מנהיגות פוליטית וכדומה), היחס ליריבים פוליטיים מבית, היינו מחנה השמאל, והיחס לערבים. ממעוף הציפור נדמה שלהשפעת ההתנתקות בכל התחומים האלה מכנה משותף אחד: הציונות הדתית של 2015 עדיין אידיאליסטית, אבל הרבה פחות אידיאולוגית. היא עברה שינוי דומה לזה שעברו קודם לכן קבוצות אחרות באוכלוסייה: יחס הרבה יותר ענייני למדינה ולציונות, עם הרבה פחות רומנטיקה, המשפיע גם על הסוגיות האחרות שנמנו כאן. בהקשר זה צריך לומר שכיוון שמדובר בתהליך דומה לזה שעברו קבוצות אחרות, ייתכן שראוי לייחס אותו לאו דווקא להתנתקות אלא לאווירה הכללית ולתהליכים הכלליים בחברה הישראלית, שכרבות השנים החלו להשפיע גם על הציונות הדתית. ועם זאת נראה שלהתנתקות היה לכל הפחות אפקט מדרבן ומאיץ על היווצרות התהליכים האלה גם בציונות הדתית.

6 קול רדיקלי ברוח זו התפרסם אפילו בביטאונה הרשמי של מועצת יש"ע, נקודה: "ההתנתקות מהמדינה היא הדבר הבא. היא משימה, היא ערך, היא מבטאת כיום יהדות גאה ובוטחת, משוחררת ושואפת לגדולות [...] נער שמתקשה בשמירת המצוות המעשיות, חולצת 'מתנתקים מהמדינה-מתחברים לתורה' עשויה להשאיר אותו מחובר". תדהר הירשפלד, "להתנער מן הכבלים", נקודה 289 (אפריל 2006), עמ' 56-59.

7 נימה כזאת ביטא איתי אליצור (בנו של אורי אליצור, מראשי הנהגת המתיישבים) במאמרו באותו גיליון של נקודה: "הנוער לא בא לעמונה כדי למחות. הוא בא כדי להתמודד על הנהגת המדינה. גיבורי עמונה התחילו תהליך שבסופו ננהיג את המדינה". איתי אליצור, "העם מתחבר לכח", שם, עמ' 4.

א. היחס למדינה

כאמור, בתקופה שמיד לאחר ההתנתקות רווחו בציונות הדתית סממנים בדלניים: איומים בהפסקת התפילות למען המדינה ואף איומים שלא להתגייס, או לפחות שלא להתנדב ליחידות קרביות מובחרות. היו דמויות מובילות, כמו הרב יעקב מדן, שאפילו דיברו על מתן גט כריתות לברית עם האליטה החילונית והמרתה בכרית עם החרדים.⁸ האיומים האלה הלכו ונעלמו: היסוד הלאומי הציוני הוא לב הזהות של הציונית הדתית, במידה רבה אף יותר מן הזהות הדתית עצמה.⁹ לפיכך לא היה ריאלי לצפות שהבדלנות תהפוך לתופעה ממשית. אדרבה, אפילו רבים מהנערים שנפתחו נגדם תיקים פליליים עקב פעילות אלימה במאבק נגד ההתנתקות, ובשל כך נטה הצבא שלא לגייס אותם כלל, עשו מאמצים ניכרים להיאבק בגזרה זו ולבטלה.

עם זאת יש סימנים שהיחס למדינה נעשה רומנטי פחות, והממלכתיות שאפיינה את הציונות הדתית איבדה לא מעט מזוהרה. כך למשל, עצם השינוי שעבר המושג "ממלכתיות", שנהגה במלעיל במקום במלרע וקיבל קונוטציה נלעגת קמעה; וביטויים ידועים שייחסו למדינה מעמד של קדושה דתית מהותית (ללא קשר למעשיה), כמו התיאור של הראי"ה קוק את המדינה כ"יסוד כיסא ה' בעולם", שהתפוגגו מהשיח הציוני הדתי. יתר על כן, סר חנה של התפיסה המשיחית-גאולתית, הגורסת כי המהלך הציוני הוא חלק ממימוש חזון הגאולה הנבואי, ולפיכך הוא דטרמיניסטי ואין אפשרות נסיגה ממנו. הרחפורים שהרסו את בתי היישובים ברצועת עזה גרמו לרכים לפקפק בצדקת התפיסה הזאת, וממילא נפגע גם מעמדם של רבים מהרכנים שביטאו אותה. כפי שיפורט בהמשך, כלל העולם הרבני איבד ממעמדו, אבל תופעה זו בולטת במיוחד בכל הנוגע לרכנים שמוסיפים לדבר

8 בריאיון לעיתון הארץ. שלג ושביט (לעיל הערה 4).

9 זו מסקנתו העיקרית של מחקר עומק שערך מרכז גוטמן ב-2014 על המחנה הדתי-לאומי. ראו תמר הרמן, גלעד בארי, אלה הלר, חנן כהן, יובל לבל, חנן מוזס וקלמן נוימן, דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל 2014, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014.

בשמה של ממלכתיות תמימה ורומנטית ומבטאים תפיסת עולם "משיחית". כך, הרב שלמה אבינר שאמנם עדיין נהנה מתלמידים רבים ומשואלים המבקשים את הדרכותיו, אבל גם נעשה הרבה יותר שנוי במחלוקת.¹⁰ תהליך בולט ומרחיק לכת במיוחד של פגיעה במעמד קשור ברב צבי טאו, נשיא ישיבת הר המור, שהיה תלמידו הקרוב של הרב צבי יהודה קוק. הרב טאו היה במרוצת השנים הגורם הדומיננטי בקו הממלכתי הקיצוני. בתקופת המאבק על חבל ימית סירב הרב אפילו להגיע לאזור והורה לתלמידיו שלא להגיע לשם, שמא יגררו לעימות עם חיילים. הוא גם אסר על כל סירוב פקודה בעניין זה. בתקופת ההתנתקות החלה דרכו להשתנות: תלמידיו, כמו הרב אלי סדן, ראש המכינה הקדם-צבאית בעלי, עוד המשיכו לאסור בשמו כל סירוב פקודה, אבל הוא עצמו כבר שידר מסר עמום יותר, התומך למעשה בסרבנות "אפורה": לא לסרב באופן רשמי, אבל להשתדל להתחמק ממילוי הפקודה.¹¹

בעשור שמאז ההתנתקות הלך הרב טאו והתנתק מהזרם המרכזי של הציונות הדתית: הוא החל לפעול באופן אקטיבי נגד מפלגת הבית היהודי; איים על תלמידו הרב חננאל אתרוג (ראש ישיבת שבי חברון) שאם ישתף פעולה עם המפלגה יתנתק ממנו;¹² פעל בגלוי נגד מועמד הציונות הדתית הרב דוד סתיו לתפקיד הרב הראשי;¹³ ובסופו של דבר גם חבר בבחירות

10 כמה ממתנגדי ההתנתקות הרדיקלים, שזעמו על עמדתו הממלכתית מדי לטעמם של אבינר בזמן ההתנתקות (הוא התנגד בחריפות לסירוב פקודה ולכל פגיעה בחיילי צה"ל), החלו לתקוף אותו על שהוא מקל מדי בהלכות נידה, ואף פנו לבתי דין רבניים בעניין זה. בעקבות הדברים האלה הורה הרב מרדכי אליהו לאבינר להפסיק להורות בדיני נידה, וכך פסק נגדו גם בד"ץ העדה החרדית. ראו אבישי בן חיים, "בד"ץ אסר על הרב אבינר לפסוק בענייני טהרה", *nrg*, 7.1.2007.

11 יאיר שלג, המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי ישובים ביש"ע: הינתקות 2005 כמקרה מבחן, מחקר מדיניות 72, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2007, עמ' 40.

12 נטעאל בנדל, "הרב טאו באולטימטום לשבי חברון: או אני או הבית היהודי", אתר כיפה, 1.4.2014.

13 צבי שיימן, "הרב סתיו: הרב טאו עומד מאחורי מסע ההשמצות נגדי", אתר סרוגים, 21.3.2013.

האחרונות לאלי ישי במפלגת יחד. יותר ויותר נוצר הרושם שהממלכתיות של הרב, ותפיסתו בדבר השותפות במפעל הלאומי-ציוני, נותרה יוקדת כשהייתה במישור התאורטי בלבד. עד כדי כך שכמה מתלמידיו אמרו לכתב מקור ראשון יואב שורק שהם אינם מצליחים להבין עוד את רבם.¹⁴ סיפור הרב טאו מעיד על שני דברים: מצד אחד, על העובדה שאכן, ברוח איומו של הרב מדין, היו בציונות הדתית חוגים שההתנתקות גרמה להם (או לפחות זירזה) לכרות ברית חדשה עם הציבור החרדי במקום הברית הישנה עם העולם החילוני; ומצד אחר, הוא מעיד לא פחות על העובדה שעמדה זו לא זכתה לתמיכה ניכרת בציבור הציוני הדתי.

ועם זאת ההזדהות עם המדינה והזיקה הלאומית של רוב בני הציונות הדתית, שכאמור נותרו על מכונן, עברו גם שינוי מסוים: לא עוד רומנטיקה תמימה של אמונה במדינה ובכוונותיה הטובות באשר הן, אלא תחילתה של הבחנה בין המדינה כשלעצמה לבין אופן פעולתה. המדינה והזהות הלאומית נותרו בעלות ערך גבוה, אבל יותר ויותר ניתן מקום לביקורת, אפילו לציניות, על דרכי פעולתה, ובכלל זה גם הנכונות לאמץ שיטות מאבק מיליטנטיות מבעבר כלפיה.

בימי ההתנתקות עצמם בלט העימות בין שתי תפיסות תורניות של יוצאי ישיבת מרכז הרב – מצד אחד אנשי הר המור, שקידשו את הממלכתיות, התנגדו לסירוב פקודה וודאי לאלימות, ומן הצד האחר אנשי מרכז הרב עצמם (או בהנהגת הרב אברהם שפירא), שהוסיפו לראות במדינה ערך אך בד בבד תבעו לעצמם את הזכות להשתמש בכלי מאבק מקובלים במשטרים דמוקרטיים, ודאי בנושאים שנחשבים עקרוניים מהמעלה הראשונה, ובכלל זה אי-ציות לפקודות, חסימת כבישים וכיוצא באלה.

ואולם בעקבות ההתנתקות דומה שהמאבק הוכרע, והבכורה עברה בבירור לקו שמעניק לגיטימיות למתיחת החבל ושאינו מאמין בריסון עצמי רדיקלי בשם קדושת המדינה. השינוי הזה בא לידי ביטוי מוחשי חודשים ספורים בלבד לאחר ההתנתקות, בקרב שהתנהל ביישוב עמונה (מעין פרבר של עפרה) סביב פסיקת בג"ץ שקיבלה את עתירתם של תושבים פלסטינים ואפשרה הריסת כמה בתים ביישוב שנטען כי נבנו על אדמה

14 יואב שורק, "אורות ערפל", מקור ראשון, 20.2.2015.

פלסטינית פרטית. האלימות שהתנהלה בעמונה, הן מצד המתיישבים הן מצד השוטרים, הביאה לפצועים רבים, בהם נער אחד שנפצע קשה. רבים מן המתיישבים אף דיברו במונחים של "בעמונה מחקנו את חרפת עצמונה".¹⁵ בראייה רחבה יותר – במחקר שערך מרכז גוטמן לפני כשנתיים על הציבור הדתי-לאומי התברר ש-40% מבני המחנה תומכים בסירוב פקודה לפינוי יישובים (23% "בטוחים" שצריך לסרב, ו-17% רק "חושבים" שצריך). בולטים במיוחד בעמדה זו הם הצעירים: בקרב גילאי 18-24 צידדו 57% בשתי קטגוריות התמיכה, ובקרב בני 25-34 צידדו 48% בשתי קטגוריות התמיכה.¹⁶ בחוגים קטנים וקיצוניים יותר, כמו אצל חסידי הרב יצחק גינזבורג, התחדדה בעשור האחרון הבחנה לא רק בין המדינה לפעולותיה, אלא גם בין המדינה לרעיון הלאומי. הרעיון הלאומי נשאר קדוש וטהור, ואילו המדינה, לכל הפחות באופייה הדמוקרטי העכשווי, היא כלי פסול שיש לפעול נגדו.¹⁷

ב. היחס לסמכויות

ערב ההתנתקות ביקר בגוש קטיף הרב הראשי לשעבר הרב מרדכי אליהו. ברצותו לעודד את אנשי המקום, קרא הרב שלוש פעמים: "היה לא תהיה" – רוצה לומר: ההתנתקות לא תתרחש. בשל מעמדו של הרב כמקובל יש שהתייחסו לאמירה זו כפשוטה: מעין נבואה שההתנתקות לא תהפוך בשום אופן למציאות. בציונות הדתית עלה כבר אז חשש שאם ההתנתקות תמומש בכל זאת, עלול הדבר לגרום משבר אמונה בקרב הצעירים. ואולם ההתנתקות אכן התרחשה, ובכל זאת משבר אמונה גדול לא התרחש (ראו בסעיף הבא) –

15 כך למשל כתב איתי אליצור: "אילו נהגנו בגוש קטיף כפי שנהגנו בעמונה, אפשר שזה היה מציל את הגוש ואפשר שלא, אבל את הבתים בעמונה זה ודאי היה מציל. אם המדינה היתה מלקקת עד היום את פצעי השוטרים והמתיישבים שנפצעו בגוש קטיף, לאישי לא היתה מוטיבציה לפעול בעמונה". אליצור (לעיל הערה 7).

16 הרמן ואח' (לעיל הערה 9), עמ' 145, 147.

17 בכתביו ממליץ גינזבורג על "מעבר ממדינת ישראל למלכות ישראל". יצחק גינזבורג, מלכות ישראל, כרך א, כפר חב"ד: [חמו"ל], תשמ"ט, עמ' כז-קלד.

בין היתר משום שנראה שהרוב הגדול של שומעי הרב לא התייחסו מלכתחילה לדבריו כנבואה או כהבטחה שמימית שהרב אחראי לקיומה, אלא יותר כביטוי שנועד לחיזוק האמונה.

אבל משבר אחר כן אירע: הניסיון הציבורי של המתיישבים בי"ש הראה להם שלרוב הם מצליחים בכל מאבקהם, גם במאבקים שנראו מלכתחילה בלתי אפשריים. משום כך הייתה בקרב רבים מהם ציפייה פוליטית ריאלי, ולא ציפייה משיחית, שהמאבק יצליח גם הפעם. משלא קרה כך, לא האמונה הדתית נפגעה אלא האמון בסמכות של המנהיגות האנושית: בראש וראשונה, הסמכות הפוליטית – זו של מועצת יש"ע והמנהיגות הפוליטית הוותיקה. מועצת יש"ע אפילו הואשמה על ידי רבים וטובים בבגידה במאבק; בהעדפת הקשרים ארוכי השנים עם השלטונות (שמפעל ההתיישבות אכן זקוק להם לקיומו היום-יומי) על פני עימות חזיתי וטוטלי. כך למשל טען יואל אליצור, מוותיקי היישוב עפרה (ואחיו של אורי אליצור, מראשי הנהגת יש"ע לדורותיה): "אילולא היתה לנו בתשס"ה מועצת יש"ע, התוצאות בוודאי לא היו יותר גרועות, אולי יותר טובות".¹⁸ ואם מתיישב ותיק כיואל אליצור סבור כך, בקרב הצעירים בוודאי רווחת הרגשה דומה. מאז ועד היום לא הצליחה מועצת יש"ע להחזיר לעצמה את מעמד-העל שהיא נהנתה ממנו קודם להתנתקות. אם בעבר, בצד מעמדה כנציגה פוליטית מובהקת, הייתה לה גם סמכות מוסרית, אחרי ההתנתקות סמכות זו התפוגגה. ציבור המתיישבים הלך והתפצל מבחינת נכונותו לראות במועצה סמכות-על המכוונת את דרכו.

ברוח דומה נפגע גם מעמד הרבנים. כאמור, לאו דווקא בגלל כישלון נבואת "היה לא תהיה", אלא בשל היותם חלק ממערך הסמכויות הממוסד שכשל ב"סיפוק הסחורה". אך טבעי הוא שמקרב רבני היישובים בגוש קטיף רק שניים נותרו היום בתפקידיהם.¹⁹ כלומר, רוב הקהילות לא רק שהתפצלו בתוכן, אלא שברוב המקרים בשום פלג לא נשמר מעמדו של הרב שכיחן בו לפני ההתנתקות.

18 יואל אליצור, "קיץ תשס"ה: מועצת יש"ע אינה עונה", נקודה 295 (נובמבר 2006), עמ' 18-19.

19 כך שמעתי מהרב יונה גודמן, שעסק בכל העשור האחרון בסיוע למפוני רצועת עזה.

לכך יש להוסיף כמובן את התהליכים הכלליים שקרו בהקשר זה בחברה בכלל ובציונות הדתית בתוכה: פגיעה כוללת בסמכויות; חברה מגוונת ומופרטת הרבה יותר, ובכלל זה גם בחברה החרדית, הנחשבת ריכוזית וסמכותית עוד יותר מן הציונות הדתית.

ג. היחס לאמונה הדתית

בקרב כמה מאנשי השמאל הדתי רווחה שנים ההרגשה שההזדהות של צעירי הציונות הדתית עם מפעל ההתיישבות ביש"ע הגיעה לרמה כזאת, שפגיעה במפעל זה עלולה להביא למשבר אמונה חריף. ישעיהו ליבוביץ, בדרכו הקיצונית, אף הרחיק לכת וטען שהדבר יגרום להתנצרות המונית. ובכן, התנצרות המונית לא קרתה בעשור האחרון, וככל שאפשר להתרשם גם לא תופעות של חילון מוגבר (מעבר לרמות החילון הגבוהות ממילא בקרב צעירי הציונות הדתית, בעיקר בגילאי הצבא והאוניברסיטה), אבל נראה שחל שינוי באופי האמונה. היא נעשתה פחות ממוסדת, פחות מזוהה עם מערכת רבנית והלכתית ויותר עם חוויה דתית וחיפוש אחר רוחניות. אמנם בכל הקשור לתופעה זו דומה שתקפה במיוחד האזהרה שהושמעה קודם לכן, שקשה להעריך עד כמה התופעות הנסקרות כאן הן תולדה של ההתנתקות או פרי של תהליכים רחבים וארוכי טווח יותר; אבל יש רגליים לסברה שלפחות משהו מן התהליך הזה נובע מחוויית האכזבה ואובדן האמון הכולל שיצרה ההתנתקות.

ד. היחס לשמאל

הממלכתיות שאפיינה בעבר את הציונות הדתית "הקלאסית" באה לידי ביטוי גם ביחסה ליריביה הפוליטיים. מול קיתונות של בוז ונאצות שנשפכו על אנשי הציונות הדתית, ובייחוד על "המתנחלים", מאז החל מפעל ההתיישבות ביש"ע ובעיקר מאז החל לשתף פעולה עם שלטון הליכוד בעקבות מהפך 1977, התגובה הרווחת (כמובן לא תמיד) הייתה של איפוק

מרשים – "נעלבים ואינם עולבים". יוצא דופן בולט בהקשר זה היה אופי המאבק בהסכמי אוסלו, שאכן לווה בביטויי עוינות, שנאה והסתה שייחסו לרבין בגידה ונאצות חריפות יותר.

ואולם רצח רבין איזן שוב את המטוטלת: הרצח גונה מקיר לקיר, כינוסי חשבון נפש הכו על חטא ההסתה, והתחושה הייתה שהציונות הדתית חזרה לאיפוק ובמידה מסוימת גם למדיניות הספיגה שאפיינה אותה. מי "שנהנה" בעקיפין מטרואמת הרצח היה אריאל שרון, שאלמלא הטרואמה ההיא ודאי היה מותקף עשרת מונים לנוכח תכנית ההתנתקות. שהרי במקרה שלו היה גם יסוד של פגיעה אישית עמוקה בחברים שאתם הלך כברת דרך ארוכה – לעתים קרובות מלֵבָה בקרבם את רוח המאבק אפילו יותר מכפי שרצו בעצמם – ואילו רבין מעולם לא נחשב לידידם של אנשי יש"ע.

אבל נראה שמימושה של תכנית ההתנתקות הפר שוב את האיזון; כביכול "נסגר החשבון" של רצח רבין, ומעתה לאנשי הציונות הדתית שוב יש זכות לתבוע את עלבונם מתוקפיהם, ולא להפך. שהרי מבחינתם רצח רבין היה מעשה של קנאי בודד וקיצוני, ואילו בהתנתקות קמה המדינה עצמה, ומחנות שלמים בתוכה, על כלל מחנה הימין והציונות הדתית. כפי שכבר צוין, היו רבים שאפילו טענו שכל עניינה של ההתנתקות אינו הישגים מדיניים וביטחוניים, שהרי בהיותה חד-צדדית לא תביא להישגים כאלה, ושהיא מונעת מתאוות פגיעה חסרת רסן בציונות הדתית.

ואכן, בעשור האחרון עלתה מאוד רמת החרifות של הביטויים בקרב אנשי הציונות הדתית נגר יריבים משמאל, שגם הם, מצדם, לא בחלו בביטויים קשים. בבחירות האחרונות לכנסת העשרים, גם לנוכח האפשרות שהסתמנה לניצחון מחנה המרכז-שמאל, הגיעה תופעה זו לשיאים חדשים. במידה מסוימת אפשר לראות את ביטוייה כבר בקמפיין ה"לא מתנצלים" של נפתלי בנט, שכוון בו בזמן גם כלפי הקהילה הבינלאומית וגם לוויכוח הפנים-ישראלי. אבל דוגמה בוטה הרבה יותר היא הסרטון של ועד מתיישבי השומרון, שהציג את ארגוני השמאל כיהודונים המשתפים פעולה עם הנאצים תמורת בצע כסף.²⁰

20 ראו "סרטון של ועד מתיישבי השומרון מעורר זעם ברשת", וואלה, 14.2.2015.

כך אפשר לראות גם את תגובתו של העיתונאי חגי הוברמן, בעבר כתב סולידי של עיתון הצופה, כלפי ביקורתה של אלמנת צה"ל ממבצע צוק איתן מיכל קידר נגד הממשלה. הוברמן טען שקידר, שדיברה בעצרת פוליטית של השמאל, היא "דוגמא למי שהורגת (גם אם בעקיפין) את בעלה, ואז בוכה שהיא אלמנה" – שהרי אלמלא היא וחבריה תמכו במדיניות השמאל ובהתנתקות, לא היה צורך במבצע צוק איתן ובעלה לא היה נהרג.²¹ התבטאות דומה, אם כי פחות טעונה, הייתה גם לחבר הכנסת מוטי יוגב מהבית היהודי, שאמר לנציגי היישובים בעוטף עזה שבאו לכנסת להתלונן על הוצאת חיילי צה"ל מיישוביהם: "תמכתם בהתנתקות – אכלתם אותה".²² יוגב, בניגוד להוברמן, התנצל אחר כך על דבריו. הרוב הגדול של אנשי הציונות הדתית אינו מתבטא ברוח זו גם היום. יתר על כן, הרוב המוחלט של אנשי הציבור במחנה הדתי-לאומי מגנה בחריפות ביטויים מסוג זה. ועם זאת דומה שיש בעניין זה פער דורי: הביטויים החריפים נשמעים לרוב מקרב הצעירים, ואילו הגינויים נשמעים מקרב הדור הוותיק והממוסד. נראה שבדור הצעיר לא רק שהתבטאויות מסוג זה כבר אינן נדירות כבעבר, אלא שגם רמת הנכונות לגנות אותן הולכת ופוחתת, גם בקרב המתנגדים להן, מתוך תחושה שגינויים מסוג זה הם בגדר שיתוף פעולה עם תקשורת ואנשי שמאל שממילא שונאים את המחנה, ולכן לא ראוי לנהוג כך.

ה. היחס לערבים

גם בתחום זה בולטת מאוד הקצנת השיח, אך גם הפעילות עצמה. פעולות הנקמה בערבים, אלו המכונות "תג מחיר" וגם אלו שאינן חוסות תחת הכותרת הזאת, החריפו מאוד בעשור שלאחר ההתנתקות – הן בכמות

21 איתי בלומנטל, "המאמר שמזעזע את הרשת: 'הרגה את בעלה ובוכה שהיא אלמנה'", ynet, 9.3.2015.

22 שירלי סיידלר ויהונתן ליס, "ח"כ יוגב לנציגי עוטף עזה: 'תמכתם בהתנתקות – אכלתם אותה'", הארץ, 20.1.2015.

והיקף הפעולות הן באופי היעדים.²³ אם בעבר כווננו פעולות הנקמה והפגיעה בערבים בעיקר נגד מטעי זיתים ושדות בתחומי יו"ש, בעשור האחרון אנחנו עדים לפעילות רבה גם נגד מסגדים ואף פגיעה בכנסיות. דומה שגם בתחום זה הקצוות הקצינו עוד יותר את דרכם. אנשי הזרם המרכזי בציונות הדתית אינם תומכים בפעילות הטרור ובפשעי השנאה הללו, ורובם אף מגנים אותם בחריפות, אבל החשיבות של קולם במקרה זה הולכת ומידלדלת – ולא דווקא בשל הנטייה שהוזכרה קודם שלא לשתף פעולה עם השמאל והתקשורת. אלא שריבוי מעשים אלו פוגע למעשה גם בערך הגיוני: כשם שהמעשים עצמם הופכים טריוויאליים ומקצתם כבר אפילו אינם מדווחים, כך גם גינוייהם.

סיכום

יחסם המהותי של רוב אנשי הציונות הדתית כלפי המדינה לא השתנה. הם נותרו ציונים, מאמינים בחשיבותה של המדינה, בחשיבות השירות הצבאי ובתרומה לחברה. אבל בד בבד ציונות זו נוטה להיות ממלכתית פחות, רומנטית פחות ביחסה למדינה ואפילו מגלה יותר סממנים של ציניות ונכונות להיאבק בה אם דרכה אינה נראית ראויה. במילים פשוטות: הציונות הדתית מכירה בכך שהמדינה אינה רק קדושה וטהורה, אלא יכולה גם לחולל רע. נוסף על כך, חלה הקצנה מסוימת באופי השיח כלפי יריבים פוליטיים מבית וברמת האלימות כלפי הציבור הערבי, הן בשטחי יו"ש הן בתוך הקו הירוק.

במידה רבה אפשר לתאר את התהליך הזה כמנוגד למגמת "ההתנחלות בלבבות" שאפיינה את הציונות הדתית בתקופה שקדמה להתנתקות. חשוב

23 באפריל 2014 העריך דוח של משרד החוץ האמריקני כי ב-2013 היו כ-400 אירועי "תג מחיר", מקצתם בתוך הקו הירוק. U.S. Department of State, Bureau of Counterterrorism, "Chapter 2. Country Reports: Middle East and North Africa Overview," *Country Reports on Terrorism 2013: Report* (online)

להבחין: ברמת השטח אכן נמשכות פעולות שמבטאות את מגמת התנחלות בלבכות – כמו הקמת גרעינים תורניים והרמת דגלים חברתיים, במיוחד בפעילות בני עקיבא. אבל ככל שסיסמה זו מבטאת מגמה של חיזור אחר החברה הישראלית, ברמת השיח הציבורי המפורש – זה המתקיים מול אליטה תקשורתית, תרבותית ואינטלקטואלית – ניכרת דווקא מגמה הפוכה: לא של חיזור, אלא של שיח לעומתי, לעתים אפילו מיליטנטי, המבקש לחדד עמדות ולא לרכנן. ההרגשה בציבור זה היא שבשעה שהחברה הישראלית הרחבה פתוחה לעמדות של הציונות הדתית, וממילא יש טעם לחזור אחריה, האליטות שהוזכרו עיונות אותה ואת עמדותיה ברמה כזאת שהדרך הנכונה להתמודדות אתן איננה חיזור אלא השבת מלחמה.

אפשר לראות בכל התופעות שתוארו כאן בבואה של ההתרחשויות הכלליות בציבוריות הישראלית – ירידת הממלכתיות והמחויבות לה, הקצנת השיח הפוליטי ועלייה כללית באלימות – באופן שמקשה לבקר את רוב ההיבטים הללו כמאפיינים במובהק דווקא את הציונות הדתית. אדרבה, נראה שהמאפיין הבולט של העשור האחרון הוא העובדה שהציונות הדתית הלכה ויישרה קו עם תהליכי הקצנה ותהליכים אנטי-ממלכתיים ואנטי-דמוקרטיים שמאפיינים שכבות רחבות באוכלוסייה.²⁴ מה שברור הוא שמי שמבקשים לגזור מן ההתנתקות את התנאים שבהם יתרחש פינוי עתידי בשטחי יו"ש טועים טעות מרה. הפינוי הבא, אם יתרחש, ייעשה באקלים קיצוני הרבה יותר.

24 המחקר על המחנה הדתי-לאומי מצא שכרוב ההיבטים של היחס לדמוקרטיה דומה יחסם של בני המחנה לזה של כלל הציבור, כפי שאובחן גם במדד הדמוקרטיה הישראלית 2011 (תמר הרמן, ניר אטמור, כרמית הבר, אלה הדר, דרור וולטר, רפאל ונטורה ויובל לבל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011). עם זאת עורכי המחקר מציינים שבמחנה הדתי-לאומי נמצאה באופן יחסי יותר התייחסות המעמדת בין דמוקרטיה לערכים יהודיים, וכן רמה גבוהה מעט יותר של התייחסות שלילית לדמוקרטיה מזו שנמצאה בסקר הכללי (5% לעומת 3%). הרמן ואח' (לעיל הערה 9), עמ' 75-76.

יאיר שלג הוא ראש התכנית "דת ומדינה" במכון הישראלי לדמוקרטיה ועיתונאי בשבועון "מקור ראשון". חוקר הציונות הדתית והזהות היהודית בחברה הישראלית.

המאמר נכתב לקראת כנס משותף של המכון הישראלי לדמוקרטיה והשבועון "מקור ראשון" במלאות עשור להתנתקות.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ירושלים
טל': 02-5300888

www.idi.org.il